

ÖTVEN ÉV VITÁI AZ OKTATÁSPOLITIKÁRÓL

*„Aki dudás akar lenni,
pokolra kell annak menni.
Ott kell annak megtanulni,
hogyan kell a dudát fújni.”*

HA HAJLAMOS VOLNÉK A MISZTIKUMRA, akkor valamely transzcendens hatalom rendeltetésével magyaráznám fél évszázada kísértő vitáimat az oktatáspolitikáról az oktatáspolitikai irányítóival.

Első találkozásom az oktatáspolitikával; azok az ötvenes évek

A történelmi és a hazai körülményektől befolyásolt ifjúkori bolyongásaim és útkeresésem hosszú évei után, az ötvenes éves vége felé kötöttem ki a munkagazdaságtan tudománykörénél. A következő két évben a Közgazdaságtudományi Intézetben dolgoztam, ahova 1959-ben a jószerecsém vezérelt. Ekkor találkoztam ugyanis Cukor Györggyel, az intézet igazgatóhelyettesével, akit a gépipari vállalatok működésének kutatása véletlenül abba a kis angyalföldi állami kócerájba vezetett, ahol száműzetésem hosszú éveit töltöttem.

Ismétlődő beszélgetéseink végén Cukor megkérdezte, nem volna-e kedvem az intézetében kutatással foglalkozni. Az igazgató, Friss István emlékezett rám, szívesen fogadna – mondta Cukor. A kérdésre örömmel mondtam igent.

Ezt megelőzően, az érettségi és a gépgyári munkahelyem közötti idő felét a háborús évek, a náciizmus és a nyilas uralom rabolta el tőlem. E pokolból szabadulva, kamaszkori romantikus találkozásom Veres Péterrel vezetett első „komoly” munkahelyemre, a földhöz jutottak új központjába,¹ amelynek 1946-ban Veres Péter volt az elnöke. Őt követte a nagy tehetségű, karizmatikus Erdei Ferenc, aki bizalmába fogadott. Az ő tanácsára vállaltam 1948-ban a szövetkezeti vezetőképzés megszervezését. Az igazat megvallva, e munka kezdeti sikerei nem az én munkámnak, inkább a hallgatók gondos kiválasztásának és lelkes tanulási készségének volt köszönhető. Az eredmények

1 A Földművelésügyi Minisztérium Országos Központjába, a FOK-ba.

azonban arra indították az időközben földművelési miniszterre kinevezett Erdei Ferencet, hogy 1949 végén rám bízza a mezőgazdasági szakoktatás irányítását.

Erre a feladatra sok biztatás után, nehezen vállalkoztam. Nem csak a gyakorlatom, de a szaktudásom sem volt meg hozzá (bár ezt akkoriban sem igényelték a vezetőktől). Az FM-ben találok először az oktatáspolitikai alapvető problémájával, az oktatás minőségével, és ebbe belegabalyodva történt súlyos bukással végződő első összeütközésem a ninivei hatalmakkal. Konfliktusaim az FM néhány befolyásos politikai vezetőivel azonban nem a gyakorlat és szakértelem gyengeségeiből eredtek. Fiatalkori illúzióim és a veszélyérzet hiánya következtében azt tettem, amit racionálisan tennem kellett, és nem azt, amit a vezetők elvártak tőlem.

Az ötvenes évek elején a „szocializmus építése” a szakképzett munkaerő hiányához vezetett. A politika mindenhatóságának tudatlan hívői a keresletet úgy akarták kielégíteni, hogy csökkentették a képzés időtartamát és a tanulmányi követelményeket. Ez történt az FM-ben is. Az agrártechnikus-képzés idejét négy évről háromra, a traktoros tanfolyamokét hatról két-három hétre csökkentették. Az egyetemek és akadémiák tanáira erős nyomás nehezedett a lemorzsolódás csökkentésére.² Ez az irányzat megfelelt az akkoriban kialakult ideológiai tézisnek, amely szerint az oktatás gyorsított fejlesztése gyorsabb gazdasági növekedéshez vezet, és ezen az úton hamarabb utolérhetjük a gazdaságilag fejlett kapitalista országokat.

Az első egy-két hónap személyes tapasztalatai és hozzáértő munkatársaim³ véleménye alapján elhibáztam ezt a gyakorlatot. Úgy láttam, hogy a gyorsított képzés növeli a formálisan szakképzett munkaerő számát, de csökken a tudásuk. A fiatal diplomásokról is hallottam ilyen számos gazdaságvezetőtől, de a gépállomások vezetői egybehangzóan panaszolták, hogy a gyorsalpaló traktoros tanfolyamok végzettjeinél nőtt a traktorok meghibásodása, csökkent az üzemidő. Mindezek alapján határozottan felléptem a képzési idő helyreállításáért, az egyetemek vezetőit meg arra bátorítottam, ne engedjenek az indokolt követelményekből. Helytelenítettem továbbá és írásban is felléptem a korabeli állásfoglalással szemben, amely szerint „helyes a tanítás és a tudományos kutatás elválasztása. A legkiválóbb anyagot⁴ a tudományos kutatás fele kell irányítani”⁵

Álláspontomat kezdetben Erdei Ferenc, valamint a pártközpont agrárpolitikai felelőse, az általam még a MADISZ-ból jól ismert Hegedűs András is támogatta. Ez azonban csak növelte a minisztériumon belüli politikai vezetők velem szembeni bizalmatlanságát, különösen, amikor 1951 közepén megtudták, hogy megtagadtam az ÁVO által „felülvizsgált” nagyszámú hallgató kizárását az egyetemekről. A növekvő bizalmatlanságot érezve áthelyezésemet kértem közvetlen főnökömtől, Halász Péter

2 E politikát jellemzi, hogy amikor 1952-ben bevezették a kötelező felvételi vizsgát, a végrehajtási utasítás arra figyelmeztetett, hogy „csak a teljesen alkalmatlanok visszautasításáról lehet szó” (Ladányi 1986).

3 A több mint száz fő létszámú szakoktatási főosztályon kezdetben kevés agrármérnököt találtam. Ezért igyekeztem gyorsan új munkatársakat toborozni. Az odakérült fiatalok többsége, Rédei István, Bálint György, Szőnyi László és mások sikeres szakmai karriert futottak be később, elismert kutatók, egyetemi tanárok lettek.

4 Értsd: a legjobb egyetemi szakembereket.

5 Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiuma. Idézi: Ladányi 1986.

személyzeti miniszterhelyettestől, aki akkor azt mondta: „Te csak dolgozzál nyugodtan tovább”. Néhány hónap múlva, 1952 március elején azonban magához hívatott, és közölte: „Eleget teszünk a kérésednek, áthelyezünk a Mezőgazdasági Vízépítő Vállalathoz – segédkönyvelőnek.” Kérdésemre, hogy mikor, azt válaszolta: „Most 10.40. Szedd össze a holmidat, és 11-ig hagyd el az épületet. Szocializmus ellenes cselekedeteid miatt vizsgálat indult ellened.”

Erdei és Hegedűs intézkedésére fegyelmi ügyemet kivették a minisztériumi pártbizottság kezéből és a központi vizsgálat során felmentettek „a szocializmus ellenes cselekedetek” vádjá alól, de mivel a „Párt nem tévedhet,” a „vezetésben elkövetett módszerbeli hibák” miatt elmarasztaltak, majd az említett angyalföldi kis gyárban helyeztek el.

Ezt követően elég nehéz időszakot éltem át, de a gépgyárban töltött közel hat év végül is nagyon hasznosan zárult. Befejeztem a Közgazdasági Egyetem esti-levelező tagozatát. Ezzel párhuzamosan hosszú évekig „tanulmányozhattam” a Gorkij-i „élet-egyetemen” az államszocialista rendszer működési mechanizmusát. Tapasztalataim arra a következtetésre vezettek, hogy ha védeni akarom cselekvési szabadságomat, akkor jól meg kell tanulnom egy szakmát, független szakemberré kell válnom. Emberi és társadalmi vonatkozásai miatt a „munkagazdaságtan” mellett kötöttem ki.

Az események hatására az a véleményem is kialakult, hogy nem jó vezetőnek lenni, mert minél magasabb a beosztás, annál nagyobb a kiszolgáltatottság, különösen az államigazgatásban. Végül, nem akartam többé oktatással foglalkozni.

Kutatómunkám kezdete, és újbóli találkozásom az oktatáspolitikával; az „olvadás” korszaka

Örömmel ragadtam meg tehát – mint már említettem – a rendkívüli alkalmat a szabadulásra, hiszen túl voltam már számos sikertelen próbálkozáson; „kaderjellemzésem” mindenhol utolért, és mindenkit elijesztett a felvételemtől.

A Közgazdaságtudományi Intézetben bizalommal és barátsággal fogadtak. Friss István és helyettese, Cukor György szigorú erkölcsű és emberséges személyiségén túl, a korszak sajátos politikai körülményei magyarázzák, hogy az intézetben találkoztam újra a miniszterelnökségtől felszabaduló, a magyar szociológia felélesztésén munkálkodó Hegedűs Andrással, itt ismertem meg és barátkoztunk össze az egyetemről eltávolított, „nem marxista” Varga Istvánnal, a Kisgazdapárt háború alatti szakértőjével. Ekkor kezdődött szoros barátságom az okos, kedves, jó humorú Hoch Robival, és szerettem meg a horthysta és rákosista börtön tízpróbáján átment szigorú tudós marxistát, Erdős Pétert. Az intézet többi munkatársát is sorolhatnám, mert azóta se találkoztam hazai társadalomtudományi kutatóintézetben ennyi tisztességes, toleráns, tudományos ambíciójú, eltérő felfogású, de jól együttműködő kutatóval, mint itt. A végén említem újra Cukor Gyurit, aki leszoktatott a dagályos politikai szólalomokról, és tudományos igényességre, objektív megközelítésre nevelt. Közös munkánk alatt mély barátság alakult ki közöttünk, amit csak korai halála szakított meg.

Cukor Györggyel közös kutatásunk a magyar gazdaság műszaki szakember-ellátását és tervezését vizsgálta (*Cukor & Timár 1959*), ami jó néhány, akkoriban új, de sokak által ma sem ismert módszertan kialakulásához vezetett. Megállapítottuk, hogy a csupán néhány éves távra szóló és a vállalati igényekre alapozott munkaerő-tervezés elkerülhetetlenül súlyos hibákhoz, a kereslet és kínálat szélsőséges ingadozásához vezet; hogy a keresletet és a képzést nem lehet és nem is szükséges részletesen és „pontosan” megállapítani; döntő a fejlődés tendenciáinak, az iskolai kibocsátás, valamint a foglalkoztatási mobilitási egyenlegeinek felmérése. E tanulmányban azonban még mi is kritikátlanul ismételtük az ötvenes évek dogmáját, hogy „a gazdasági fejlődés nagyobb üteme és a legfejlettebb kapitalista országokkal való verseny sikere érdekében ... több szakemberre van szükség”.⁶

A következő munkám a szakmunkás-szükséglet kutatása volt (*Timár 1960*). Azt az újra időszerű megállapítást emelem ki, hogy válság esetén, ha a foglalkoztatottak száma jelentősen csökken, a szakképzett munkaerő aránya átmenetileg automatikusan emelkedik.

Nem sokkal e kutatás befejezése előtt az igazgató átadta az Oktatási Minisztérium meghívólevelét, amely szerint a minisztérium tájékoztatót tart a tudományos élet vezetőinek az induló nagy oktatási reformról. Azt kérte, hogy menjek el helyette az értekezletre. Én szabódtam a megbízástól; elmondtam, hogy nem akarok és évek óta nem is foglalkozom oktatásüggyel. Friss azonban, más elfoglaltságára hivatkozva, ismételten kérte, hogy vegyek részt a tájékoztatón, mivel az intézeti témák közül az én kutatásaim kapcsolódnak az oktatáshoz. Tájékoztatásul kezembe nyomta Ilku Pál miniszter szigorúan titkos KB-jelentését a reformról.

A kérést nem lehetett elutasítani. Elolvastam a jelentést. Megtudtam, hogy a reform célja a középiskolai oktatás gyors és teljes körű kiterjesztése, a Munkaügyi Minisztériumhoz tartozó szakmunkásképzés, a technikumok és a gimnáziumok helyett új, egységes „politechnikai” középiskola kiépítése, továbbá a technikusképzés felsőfokra emelése. Az egész előterjesztés nem tetszett. Rosszkedvűen ballagtam el a Szalay utcába.

A tájékoztatót a miniszter bizalmasa, B. J., a közoktatási főosztály vezetője tartotta. Hosszasan beszélt a politechnikai oktatás pedagógiai elveiről, de semmit sem mondott a reform konkrét céljairól. Erre vonatkozó kérdésem megválaszolása elől kitért. Az értekezlet végeztével gyorsan távozni akartam. Már a folyóson voltam, amikor B. J. utolért, és izgatott hangon megkérdezte, honnan szereztem az információkat a reformról. Figyelmeztetett, hogy a „KB-jelentés szigorúan titkos; nem tartozik a nyilvánosság elé”. Miért nem – kérdeztem –, hiszen az értekezletet éppen tájékoztatás céljából hívták össze. Azért, válaszolta B. J., mert „a reform konkrét céljait szűk körű munkacsoport dolgozta ki, konspiratív módon, a miniszter személyes irányítása alatt, és tartalma egyelőre nem hozható nyilvánosságra”.

Az Intézetbe visszatérve elmondtam Friss Istvánnak, nem értem, hogyan lehet ilyen munkát „konspiratív módon” végezni, és, hogy az egész oktatási reform megalapo-

⁶ Lásd *Cukor & Timár 1959*, 138. old.

zatlannak tűnik. Friss szerint a jelentés benne is kételyeket támaszt, de mivel nem ért a problémákhoz és „Ilku nem szereti, ha beleavatkoznak az ügyeibe”, nem foglalkozik vele. Én sem foglalkoztam tovább az oktatással, igyekeztem mielőbb befejezni szakmunkás-tanulmányomat. Néhány hét múlva, dolgozatom intézeti vitája után, Friss a szobájába hívott, és megkérdezte, nem volna-e kedvem a témámat szélesebb területre kiterjeszteni. Elmondotta, hogy a munkaerőkereslet prognosztizálása a Tervhivatalra tartozik, de szakértők hiányában eddig nem tudták megoldani. Ezért azt látná a legjobbnak, ha átmennék az OT-ba, és kutatásaimat ott szervezném meg.

Ijedten tiltakoztam a javaslat ellen. Nem akartam elhagyni az intézet adta értelmessé munkát, a nyugalmat és biztonságot. Friss megértően bólintott, de megjegyezte: „1959 nem 1952; az OT mindig egészen más volt, mint a minisztériumok”. Fenntartja javaslatát, és kéri, hogy gondolkodjak az ajánlaton. Azt ajánlotta, menjek át az OT-ba, és legalább mondjam el, hogy képzelném el a munkaerőtervezést.

Néhány nap múlva meghívást kaptam Lázár György elnökhelyetteshez. A szobájában ott volt már Gadó Ottó főosztályvezető is. Lázár elmondta, szeretnének egy új osztályt szervezni a makrogazdasági munkaerőtervezésre. Olvasták a mérnök-tanulmányomat, tetszett nekik, és egyetértenek a javaslatokkal. Gadó hozzáfűzte, szeretnék, ha vállalnám azok megvalósítását. Ehhez 15 fős létszámkeret áll rendelkezésre.

Az általam elképzelt indikatív tervezés – magyarázkodtam – nem illeszkedik a direktív tervezés rendszerébe, nincs szükség vállalati, ágazati tervjavaslatokra. A kereslet távlati tervezése inkább kutatásjellegű munkát és nemzetközi együttműködést igényel. Ez a tervezés nem eredményez kötelező tervmutatókat, és nincs szükség létszám vagy pénzügyi keretszámok elosztására. Itt megálltam, vártam valamiféle elutasító morgást, de Lázár és Gadó megértően bólogattak. Folytattam tehát. Nagy hivatali apparátus sem kellene, inkább kutatási együttműködésre lenne szükség. Rájuk néztem; megint csak egyetértő bólintást láttam. Erre megjegyeztem, hogy e munkához szakmailag felkészült, idegen nyelvet tudó, jó képességű munkatársak kellenének, és ezért jobb lenne, ha az új munkatársakat nem az OT személyzetise választaná ki, hanem a szakmai vezető, és a személyzeti csak az OT-ban szükséges megbízhatóságot vizsgálná meg. Lázár megjegyezte, hogy ő mindezt el tudná képzelni, de érdekelné, miért tartanám fontosnak a szokásos felvételi eljárás megfordítását. Azért – válaszoltam –, mert a szokásos eljárásnál a szakmai vezetőből nehezebb, és esetleg nem jó fogadtatást váltana ki a személyzeti javaslatának elutasítása.

Lázár ismét nagyot bólintott, majd megkérdezte, ha mindezzel egyetértenének, akkor mi az akadály, hogy átmenjek az OT-ba. Anélkül, hogy részleteztem volna az 50-es évek eleji bukásomat, amelyről, úgy látszik, eleget tudtak, elismételtem Frissnek mondott aggályaimat. Lázár szerint a tapasztalat meggyőzne, hogy fenntartásaim ma és az OT esetében nem indokoltak, de megérti problémáimat, és ezért azt ajánlják, menjek át egy éves szerződéssel, és utána eldönthetem, maradok-e, vagy visszamegyek az intézetbe. Lázár és Gadó azzal is egyetértettek, hogy a távlati tervezés annak demokratizmusa és egyben ellenőrzése miatt nyitott legyen; a fontosabb elemzések, jelentések a készítőik neve alatt, szakmai folyóiratokban közlésre kerüljenek.

A megbeszélés légköre, eredménye igazolta OT-s barátom információit, és így igent mondtam. A hónap végén „vizontlátásra” köszöntéssel elbúcsúztam az intézettől, és átmentem az OT-ba.

Demokratikus légkör és alkotó munka az OT agytrösztjében, 1960–1969

A Nádor-utcai OT összetakolt tömbjének hatodik emeleti körfolyosója legvégén, egy valamikori másfélszobás lakásból átalakított helyen kaptam két kis szobát. A konyhából és a mellékhelyiségekből kialakított másik két aprócska szobában dolgozott Jánossy Ferenc és munkatársa, Ehrlich Éva. Amikor megismerkedtünk, még nem sejtettem, milyen gyümölcsöző szakmai együttműködést és tartós barátságot köszönhetek ennek a spártai elhelyezkedésnek.

Pár hét alatt a meglévő két munkatársam mellé további hármat találtam. Ezzel befejeződött a „káderfejlesztés”. Teljes erővel elkezdtek a munkát, és 1967-ig, amikor munkakört cseréltem, együtt dolgoztunk.⁷ Munkatársaim elkezdték a rövid- és középtávú országos és területi foglalkoztatási prognózisok kidolgozását, én a távlati foglalkoztatási stratégiának a kialakítását. A szakirodalom jó részét már ismertem, de jóformán semmilyen információnk nem volt a többi államszocialista ország és a fejlett tőkés országok hasonló munkájáról.⁸

Az 56-os forradalmat közvetlenül követő évek belpolitikáját a megtorlás, a gazdaságot az „olvasás” jellemezte.⁹ Ezért nem okozott problémát, hogy azonnal meglátogassam a lengyel, az NDK és a szovjet, valamint a francia állami tervbizottságokat. Kőrutam tapasztalatai szerint a „tábor” országai közül csak a lengyeleknél találkoztam az általam elképzelhez hasonló indikatív tervezéssel. A francia tervbizottság látogatása járt a legtöbb eredménnyel. Megismerkedtem a sajátos bizottsági szervezettel, a „Munkaerőtervezési Bizottságban” aktívan együttműködő oktatási és munkaerőpiaci szakértők munkájával. Meglátogattam a két minisztérium közös, nagy, „kép-

7 Fiatal munkatársaim mindegyike szép szakmai karriert futott be: Ballai László az MSzMP gazdaságpolitikai osztályának vezetője, Berettyán László az FM személyzeti főosztályvezetője, Fekete György egyetemi tanár, Fóti János a KSH népszámlálás h. vezetője lett. 1967-ben helyettesem, Iván A. Pál vette át és vezette, tragikusan korai haláláig, a munkaerőtervezési osztályt. Négy évtized távlatából is örömmel gondolok vissza a közösen végzett munkára.

8 E cikkben nem térek ki szakmai nemzetközi kapcsolataimra, és csak egyes esetekben utalok idegen nyelven megjelent publikációkra. Meg kell azonban említeni, hogy különösen a szűkebb tudományterületeken és egy kis országban a tudományterület és a kutató egyéni fejlődéséhez nem elegendő a nyelvtudás és a szakirodalom tanulmányozása. Nélkülözhetetlen a szakma nemzetközileg kiemelkedő művelőivel és műhelyeivel való személyes kapcsolat, a különböző nézetek és megközelítések mélyebb ismerete, a gondolatok és nem publikált dokumentumok cseréje. E kapcsolatok kialakításában játszanak nagy szerepet a nemzetközi szervezetek és a konferenciák. Személyes fejlődésben nagy szerepe volt annak, hogy az ehhez szükséges támogatást a hatvanas évektől mindvégig megkaptam mind külföldi partnereimtől, mind munkahelyeim vezetőitől.

9 A mezőgazdaságban korszakváltást jelentett a „begyűjtésnek” nevezett terményadó azonnali eltörlése, és nyilvánosságra került a „Varga-bizottság” javaslata a gazdasági reformra. Ez utóbbi végrehajtására még nem került sor, de a nyilvánosságra hozott tervezet nagy hatást gyakorolt a gazdasági vezetőkre.

zettségkutató” intézetét,¹⁰ ahol már működött az iskolából kilépő fiatalok életpálya-megfigyelési rendszere.¹¹

Hazatérve megkezdtem a távlati foglalkoztatáspolitikai stratégia kidolgozását. E munkának két módszertani újítása volt. Az egyik, hogy ekkor alkalmaztam először szisztematikusan a nemzetközi összehasonlítást a hazai fejlődés előrebecsléséhez. A másik az volt, hogy – az általános gyakorlattal ellentétben – a foglalkoztatási prognózis nem a termelés és a műszaki fejlődés-termelékenység közötti kapcsolat kvantifikálására, hanem a foglalkoztatásra igényt tartó népesség, azaz a munkaerő kínálat előrebecslésére épült. Ez korlátozza a prognózis hibahatárait és szoros kapcsolatot hoz létre a gazdaság értéktelmezésének és a népesség életkörülményeinek vizsgálata között,¹² továbbá az elemzés előterébe állítja az oktatás és szakképzés elemzését.

A távlati tervezés programjához és a körülményekhez igazodva, első megközelítésként, csak az összes szakmunkaerőkereslet kielégítésének lehetőségét vizsgáltam az 1961-ben már törvénybe iktatott reform alapján. Ehhez kidolgoztam az iskolarendszer belső folyamatait modellező Schenkey-diagramot, amelynek segítségével megállapítható volt, hogy az 1961-es oktatási reform alapján nem lehet a becsült keresletet kielégíteni az 1961. évi törvényben feltételezett felsőoktatás kiterjesztése és a középfokú oktatás elmaradottsága közötti ellentmondás miatt. Az erről szóló 1962. évi tanulmány (*Erdész & Tímár 1965*) rávilágított a középiskolai oktatás gyors kiterjesztését korlátozó fő tényezőre, a szülők iskolázottsága, foglalkozása és kulturáltsága által meghatározott családi körülményeknek, a lakóhelyi környezet különbségeinek és az egy főre jutó családi jövedelmek szóródásának hatására. Ez a cikk és az ezt követő távlati tervezés évekig tartó konfliktushoz vezetett az OM akkori vezetőivel.¹³

A továbbtanulásban mutatkozó esélyegyenlőtlenség empirikus vizsgálata¹⁴ arra a felismerésre vezetett, hogy a társadalmilag hasznos tudást növelő oktatás kiterjesztését a gazdasági fejlettséghez kapcsolódó társadalmi rétegződés korlátozza. Hatása attól függ, mennyire képes az iskolai nevelés mérsékelni, ellensúlyozni a társadalmi-családi környezetből eredő egyenlőtlenségeket. Ezt a munkát Kiss Árpád, a neveléstudomány akadémiai évkönyvének szerkesztője olyan fontosnak tartotta, hogy az erről szóló terjedelmes tanulmány teljes magyar szövegét közreadta az 1966. évi évkönyvben. A tanulmányban leírt módszert az OM mindmáig nem alkalmazta, noha

10 Centre des Etudes et de Recherche de Qualification (CEREQ).

11 Felismerve ennek jelentőségét az oktatás eredményességének ellenőrzésében és fejlesztésének tervezésében, hazaérkezésem után évtizedeken keresztül javasoltam a mindenkori kormánynak hasonló megfigyelési rendszer kiépítését. Javaslatom csak 1996-ban talált elfogadásra. Nagy késlekedéssel és csak a felsőoktatás körében kezdte meg és folytatja azóta is ezt a megfigyelést az Oktatási Minisztérium által megbízott FIDEV kutatócsoport a Budapesti Közgazdasági Egyetem emberi erőforrás tanszékén.

12 Ennek eredményeit jól jellemzi, hogy ez a módszer vezetett 1961–1962-ben a gyes gondolatára. Ezt a rendszert még a hatvanas évek első felében kidolgoztuk, de bevezetését csak 1967-re javasoltuk, amikor a „Ratkógyerekek” kiléptek az oktatásból és a gyes-t választó anyák munkahelyeit e fiatalok elfoglalhatták. Ez a munka jó példája annak, milyen rendkívüli lehetőséget rejt magában a komplex távlati társadalmi-gazdasági tervezés. Lásd: *Tímár 1962, 1964a*.

13 Ez a konfliktus a hatvanas években több megtorló akciót is vont maga után, amelyekkel szemben azonban a politikai légkör kedvező változása, valamint az OT vezetőinek határozott elutasítása kellő védelmet nyújtott.

14 Ez a munka Erdész Tibornéval, a KSH oktatásstatisztikai osztályának vezetőjével együttműködésben készült.

az önmagában is megóvta volna a hazai oktatáspolitikát az olyan újabb, súlyos hibától, mint a felsőoktatás mennyiségi kiterjesztésének jelenlegi kampánya.

A foglalkoztatáspolitikai stratégia első távlati tervét az OT tervezési munkabizottsága 1961 végén vitatta meg és hagyta jóvá.¹⁵ Ezt követően kezdtünk hozzá az 1980. évi szakemberszükséglet szakirányok és szintek szerint részletezett prognózisának kidolgozásához. Ehhez az akkor még úttörő jellegű munkához rendkívül nagy segítséget nyújtott Kovács János, a Közgazdasági Intézet új munkatársa, a munkaerő és oktatás távlati tervezése számítástechnika felhasználására is alkalmas modelljének kidolgozásával;¹⁶ valamint Révész András kutatómérnök, aki a nemzetközi összehasonlítás alapján történő prognosztizálás módszertanát kidolgozta és a gyakorlatba bevezette.¹⁷

Ez a munka elkerülhetetlenül visszavezetett az oktatáspolitikai aktuális problémáihoz, mivel az oktatás kibocsátásának és a munkaerőkeresletnek az összehangolása az elhibázott 1961-es oktatási reform valamennyi konkrét céljának visszavonását és reális, új fejlesztési irányok meghatározását igényelte.¹⁸

Az 1961-es oktatási reformot felülvizsgáló vezetők felkérésére írt elemzést, javaslatokra – cikk formájában – az Akadémia tudományos folyóirata közölte (*Tímár 1964b*). Ebben a cikkben már teljes egészében elutasítottam az ötvenes évek eleji ideológiai tézist, amely szerint az oktatás gyorsított fejlesztése gyorsabb gazdasági növekedéshez vezet és elősegíti a fejlett tőkés országok utolérését. A távlati prognosztizálást megalapozó vizsgálatok a gazdasági fejlettség oktatást meghatározó általános szerepére világítottak rá. Az oktatás fejlesztésének feltételei közül első helyre kerültek: az „legendó számú, jól képzett pedagógusok”, a továbbtanulásban mutatkozó egyenlőtlenség csökkentése és az alapozó oktatás minősége, valamint a gazdasági hatékonyság követelményei. A tanulmányból – sajnálatos időszere miatt – csupán azt a megállapítást idézem még, hogy „a felsőoktatásnak a szükséges előfeltételek nélküli túlzott ütemi fejlesztése leronthatja az oktatás minőségét, és „az oklevélglyárból” kikerülő fiatal szakemberek tényleges munkakapacitása a remélt szint alatt marad.”

A vizsgálatok szerint teljes tévedés az akkor divatos „tudományos és technikai forradalom” feltételezése, hogy a jövőben sem „manuális szakmunkásokra”, sem középfokú képzettségű „technikusokra” nem lesz szükség. Ezért színvonalas középfokú képzést kell kialakítani. Az akkori, egy fokozatú egyetemi képzés „lefele” történő

15 Az OT dokumentumon a következő hónapokban még sokat dolgoztam, majd az átdolgozott és kibővített tanulmányt kandidátusi értekezésként megvédtem (*Tímár 1964a*), és még az évben a Közgazdasági Kiadó kiadta. A könyvet magyar származású amerikai közgazdászok ajánlása alapján 1966-ban angol nyelven is kiadták (*Tímár 1966*).

16 Ennek az együttműködésnek eredményeként készítettük el 1969-ben az ENSZ Európai Gazdasági Bizottság megbízásából, az 1970 novemberi kormány-főtanácsadói értekezletnek szóló titkársági jelentést. Ennek címe, a titkárság javaslata alapján, „néhány európai szocialista ország” tapasztalatairól szólt, de lényegében a hatvanas években kialakult magyar tervezési módszereket ismertette (*Lásd Kovács & Tímár 1971a, 1971b*).

17 Révész András a munkaerő nemzetközi összehasonlításában nemzetközileg is elismert szakértővé vált. Tevékenységének állított emléket legfontosabb módszertani eljárásának ismertetése (*Polónyi & Tímár 2001b*).

18 Ezzel kapcsolatos rövid, de átfogó kritikámat a Polónyi Istvánnal együtt írt és 2001-ben publikált könyv 2. számú szövegdobozja tartalmazza (*Tímár 1964b*).

kiszélesítését javasoltam, megadva az itt végzetteknek a „mérnök” vagy „üzemmérnök” címet.

Ebben az időszakban ismerkedtem meg a szegedi egyetem fiatal neveléstudományi tanárával, Nagy Józseffel, aki Jánossy Ferenc és az én egybevágó kutatásaim alapján kezdett hozzá a gazdasági fejlettség és az iskolázás közötti összefüggés nemzetközi tendenciáinak kutatásához, a gazdaság és a közoktatás struktúrája közötti kapcsolatok feltárásához. Kimagaslóan eredményes munkáját és az oktatás fejlesztésére vonatkozó megalapozott javaslatait hasonló előítélettel és elutasítással fogadták az oktatáspolitikai irányítói, mint az én munkámat. Két könyve az oktatási minisztérium ellenállása miatt csak jelentős késéssel jelenhetett meg (*Nagy 1972a, 1972b*). Ez valószínűleg szerepet játszott abban, hogy Nagy József példája azóta sem talált követőkre, és Nagy is visszatért a kevesebb kockázattal járó pedagógiai kutatásaihoz.

A szakmunkaerő-kereslet első távlati prognózisának kidolgozása közel három évet vett igénybe, mivel a tervezés – a szükséges információk összegyűjtése és a módszerek kipróbálása miatt, valamint a társadalmi ellenőrzés és következtetések elfogadtatása érdekében – szakmai csoportok szerint egymást követő munkaszakaszokban történt, az akkor megalakult OMFB keretei között.¹⁹ Ebben az időben már túl voltunk a műszaki szakember-szükséglet tervezésén, a munkakeresletből levezetett és a fejlett országok tapasztalataira is támaszkodó két fokozatú felsőoktatás elfogadtatásán. Ez akkoriban különösen nehéz feladatnak bizonyult, mivel az oktatási minisztérium nem támogatta, az egyetemek vezetőinek és tanárainak többsége pedig kezdetben ellenezte a szerkezeti korszerűsítést.²⁰

A nemzetgazdaság távlati munkaerőszükségleti prognózisának kidolgozása és ezzel összefüggésben az oktatásfejlesztés fő irányainak meghatározása 1968-ban fejeződött be. További jelentős időt vett igénybe az OT, az OMFB, a művelődésügyi és a munkaügyi minisztériumok közötti egyeztetés. Ennek eredményeként született meg a négy kormányzati főhatóság vezetőinek közös előterjesztése az MSzMP Gazdaságpolitikai Bizottsága számára (*Jelentés 1970*).²¹ Sajnálattal állapítható meg, hogy az értékelések és feladatok nagy része három évtized elmúltával is, oktatáspolitikánk előtt álló, idősebb kötelezettség maradt.

A távlati társadalmi-gazdasági tervezés; a MÉB és az oktatás távlati terve, 1969–1974

A hatvanas évek vége felé került sor a rendszerváltás előtti korszak makrogazdasági tervezésének jellegesebb, az indikatív tervezés ma is követendő példájának tekint-

19 Az OMFB első elnöke, Kiss Árpád (mérnök, az ismert pedagógus névrokona), már előzőleg, az OT elnökeként különösen fontosnak találta ezt a munkát. Ez magyarázza, hogy a prognosztizálást irányító OMFB szakértői bizottságot személyesen vezette. A bizottság „titkárságának” munkáját az OT munkaerőtervezési osztálya látta el. Az elért eredményekben meghatározó szerepe volt Kiss Árpád személyes támogatásának.

20 A javaslat elfogadtatásában nagy szerepet játszott a MeTESZ h. főtitkára, Turi Istvánné által irányított Oktatási Bizottság, valamint Polinszky Károly, Holló János és Frigyes Andor műszaki egyetemi tanárok aktív támogatása.

21 A már kialakult gyakorlatnak megfelelően a szigorúan titkos dokumentum közel teljes szövegét tartalmazza az előterjesztést megfogalmazó Kiss Árpád (OMFB) és Timár János szerzői neve alatt megjelentett két tanulmány (*Kiss & Timár 1970a, 1970b*).

hető munkaszakaszára, az 1970–1985 közötti időszak társadalmi-gazdasági tervének kidolgozására.²² A munkát a franciákhoz hasonló „távlati tervezési bizottságok” vezették; ezek egyike volt a munkaerő- és életszínvonal távlati tervezési bizottsága, akkori közismert nevén a MÉB.²³

A MÉB munkáját jellemezte, hogy a távlati tervezés kiindulópontját meghatározó, az előző két évtized fejlődését leíró diagnózist (*Kiss & Timár 1970a, 1970b*), több száz példányban kinyomtatva, széles körben, közöttük akkori „ellenzéki” személyeknek is véleményezésre szétküldték, a foglalkoztatás és az életszínvonal jövőbeni alakulására vonatkozó hipotéziseket (*Craveró et al 1971*) pedig a Közgazdasági Társaság gazdaságpolitikai folyóiratában nyilvános vita céljából közzétették. Ezt követte az egyes részterületek távlati tervtanulmányainak kidolgozása. Az oktatás témakörében 12 rész tanulmány készült.²⁴ Ezek közül aktualitása miatt is kiemelném az iskolastruktúra 2000-ig szóló prognózisát (*Nagy 1970*). A rész tanulmányok szintézise (*Barna et al 1971*) került beépítésre a záródokumentumba.

A kormányzati oktatáspolitikai legsúlyosabb kritikája – véleményem szerint – az, hogy az elmúlt három évtized alatt egyetlen nyilvánosságra került minisztériumi dokumentum sem közelítette meg ennek az 1971-es összefoglalónak színvonalát. Ez a következő fontosabb fejlesztési irányokat tartalmazta.

Az ezredfordulóig „a 12 éves iskolázás fokozatos megteremtése során, az alapoktatás időtartamát 10 évre felemelve ... szilárd alapot kell teremteni iskolarendszerünknek.” „A középfokú oktatás két alaptípusa a tagozatos gimnázium és a foglalkozásokra felkészítő szakközépiskola ... amely jellegét tekintve ... a szakmunkásképzéshez közelálló intézmény.” A felsőoktatásban „a kétfokozatú képzés kiépítésének befejezése és a minőségi követelmények előtérbe helyezése” a feladat.

Végül a dokumentum a következő mondattal zárult: „A pedagógusok anyagi-társadalmi helyzetének nagyarányú javítása nélkül az oktatás tartalmi és szerkezeti korszerűsítése megoldhatatlan.”

A hetvenes évek elején már látni lehetett, hogy a helyes diagnózis és terápia, valamint az ezek végrehajtására ösztönző belső és külső erők nem elégségesek ahhoz,

22 E munka kidolgozója és irányítója Hetényi István, az OT államtitkára, a nyolcvanas években a rendszerváltást gazdaságilag előkészítő „kétszintű bankrendszer” és a ma is működő adórendszert bevezető sikeres pénzügyminiszter volt.

23 A MÉB első elnöke Huszár István, a KSH akkori, politikailag is befolyásos elnöke, a távlati tervezés befejező szakaszában Gadó Ottó, az OT elnökhelyettese volt. Mindkettőjük elnökségét jellemezte, hogy – a „reformkor-szak” bizarr módján, a K. B. elvi határozatára hivatkozva – szilárdan védelmezték a tervezés önállóságát és objektív jellegét minden operatív politikai befolyással és akadémikusokkal szemben. A MÉB „titkársági” teendőit az OT életszínvonal távlati tervezési osztálya látta el, amelynek lelkes és odaadó munkatársai az 1968–1974 közötti időszakban a következők voltak: Alpár Ottó, Bertalan Éva, Boldoczki János, Jóhn Ede, Mausecz Zsuzsa, Monigl István, Németh Ili, Péter Gáborné; Timár János.

A jellemzők közé tartozik az is, hogy a munkacsoportokban részt vevők közül számosan a rendszerváltás után lettek vagy maradtak elismert értelmiségiek, például Andorka Rudolf, Benda Kálmán, Buda Béla, Cseh-Szombaty László, Ehrlich Éva, Ferge Zsuzsa, ifj. Fekete Ferenc, Kemenes Ernő, Kiss Árpád (ped.) Lengyel László, Nagy József, Pataki Ferenc, Polinszky Károly, Preisich Gábor, Stark Antal, Szabó Kálmán, Szokolczai György, Szelényi Iván, Vitányi Iván, Vukovich György.

24 A rész tanulmányt (*Barna et al 1971*) kidolgozó munkacsoport tagjai: Barna Gyuláné, Craveró Róbert, Fekete György, Ferge Sándorné, Halmi Livia, Holló Mária, Kovács János, Monigl István, Nagy József.

hogy a problémákat alig érzékelő, a súlyos konzekvenciáit lebecsülő vagy fel sem fogó, személyükben gyakran változó dilettáns oktatáspolitikai vezetőket döntésre késztessek. A harminc év előtti dokumentum ismét világosan mutatja az állami oktatáspolitikát 1990 előtti és a rendszerváltástól napjainkig tartó időszakának adósságait.

Az egyetemi évek; búcsú az oktatáspolitikától, 1974–1989

A Közgazdasági Egyetem meghívására 1974 nyarán, kissé fájó szívvel, megváltam az OT-tól a munkatudományi tanszékért.²⁵ Újra elbúcsúztam – akkor azt hittem, végleg – a hazai oktatáspolitikától, amely az előző tíz évben oly sok munkámat és időmet vette igénybe és kevés eredményt hozott.

A következő másfél évtizedben elsősorban a tanszék és a munkagazdaságtan oktatásának fejlesztése kötötte le figyelmemet. Jó pár évig azonban elég sokat foglalkoztam még az UNESCO/Világbank szakértőjeként néhány afrikai ország távlati foglalkoztatáspolitikai és oktatáspolitikai stratégiájával.²⁶ Ezt a munkát még 1969-ben kezdtem el, és a nemzetközi szervezeteknél szokásos korhatárig, 1982-ig folytattam. Ebben az is szerepet játszott, hogy a fejlődő országokban szerzett tapasztalataim, nem várt módon, rendkívül sok segítséget nyújtottak a „szocialista” gazdaság általános és a hazai oktatáspolitikai különös problémáinak, valamint a foglalkoztatás és oktatás közötti kapcsolatok jobb megértéséhez, gondolataim tisztázásához és rendezéséhez.

Ennek megértését talán a legegyszerűbben segíti elő a fejlődő országbeli tapasztalataimat összegező tanulmány hazai publikálásának bizarr története. „A fejlődő országok oktatáspolitikájának új világválsága” című tanulmányomat 1983-ban írtam az UNESCO felkérésére, és még abban az évben közölték a rangos, soknyelvű folyóiratukban, a *Perspectives*-ben. Ennek angol nyelvű kiadása került Simai Mihály akadémikus kezébe, aki azt kérte, hogy adjam át a tanulmány magyar szövegét a *Valóság* című folyóirat számára. Néhány nap múlva Simai felkeresett, és elmondta, hogy a *Valóság* szerkesztőbizottságában leszavazták javaslatát, és elutasították az afrikai tanulmány közlését azzal az indokolással, hogy „ha valaki bírálni akarja a magyar oktatást, akkor tegye meg nyíltan, és ne ilyen bonyolult virágnyelven.”²⁷

Egyetemi munkám növekvő terhei ellenére néhány évig ismétlődően megkíséreltem, hogy cselekvésre készítsem a hatvanas évek reformjának csúfos bukása után megbénult oktatáspolitikát. 1976-ban írt tanulmányomban (*Timár 1976*) kísérletet tettem annak bemutatására, hogy a rég elavult magyar iskolastruktúra fenntartása, a munkaerőkereslet piaci nyomását tervszámok formájában közvetítő beiskolázás, valamint a korszerűsítés körüli terméketlen álvita hogyan korlátozzák a középiskolai oktatás fejlesztését. Sürgettem az oktatáspolitikai határozott állásfoglalását és mielőbbi cselekvését.

25 Mai nevén Emberi Erőforrások Tanszéke.

26 1969 és 1982 között összesen több mint harminc afrikai misszióban vettem részt Algériában, Marokkóban, Beninben, (francia)Kongóban, végül Guineában. Az élményekben gazdag tapasztalatok és a tanulások leírása kívül esik e cikk témakörén.

27 Ezt követően adtam át a kéziratot a *Magyar Tudomány* szerkesztőségének.

Néhány évvel később, 1980-ban, arra próbáltam választ adni, hogyan és miért alakult ki az a sajátos helyzet, amelyet Ferge és Gázsó így jellemeztek: „a viták látszólag a par excellence gazdasági, illetve a par excellence társadalmi szempontok képviselői között folynak” miközben „az iskolarendszert alakító fórumok nyilvánosan nem kapcsolódnak be a vitákba” (*Ferge & Gázsó 1979*). Magatartásukat ugyanis – akkori és mai véleményem szerint is – nemcsak a Ferge-Gázsó tanulmány szerinti „téves értelmezések és melléhallások” jellemezték, hanem fontos tények ismeretének és a kidolgozott oktatáspolitikai hiánya is meghatározta. A hatvanas években a tervezés megújítása és ezzel egy időben az 1961-es reform bukása kedvező légkört és feltételeket alakított ki az oktatáspolitikai és az oktatástervezés összekapcsolására, és konstruktív együttműködés kezdett kialakulni az oktatásigazgatás egyes középvezetői, az oktatáskutatók, a tervezés és statisztika szakemberei között. Ennek ellenére nem történt előrehaladás az oktatáspolitikát megalapozó stratégiai tervezés kialakulásában.

Hasonló következtetéseket fogalmazott meg az a későbbi tanulmányom (*Tímár 1984*), amelyben az 1960–1980 közötti időszakra vonatkozó szakmunkaerő-szükségleti terv teljesítését és ezzel kapcsolatban az oktatásfejlesztési stratégia megalapozásának szükségességét hangsúlyoztam, bár hiányának okait akkor még nem fogalmaztam meg.

Ezt követően, már csak ismétlődő kudarcaim és egyetemi kötelezettségeim miatt is, kiléptem az oktatáspolitikai vitákból. Az évek során fiatal munkatársaim egymás után védtek meg tudományos értekezéseiket, majd elismert kutatásaik és oktató munkájuk alapján az egyetemi tanári kinevezést is elnyerték. Így 1987-ben elérkezettnek láttam az időt, hogy a tanszék vezetését átadjam tehetséges és fiatal, elméletileg és módszertanilag korszerűbben képzett munkatársaimnak. Ennek terheitől megszabadulva két könyv megírásához is hozzákezdtem. Az egyik az általam kialakított sajátos munkagazdaságtani kurzus, a munkaerőkínálat gazdaságtanának új tankönyve volt (*Tímár 1990*), a másik pedig a „Hatalom és döntésképtelenség”, amely oktatáspolitikai tapasztalataimat összegezte (*Tímár 1989*).

Oktatáspolitikai remények és az újabb csalódások, 1991–2001

A nyolcvanas évek második felében biztosra vettem, hogy a gyorsuló gazdasági reformok a rendszer mélyreható változásához vezetnek. Arra számítottam, hogy elkerülhetetlenül maguk után vonják a politikai viszonyok fokozatos változását. Az iskolai oktatás működésének és fejlődésének nemzetközi tapasztalatai alapján azonban volt a véleményem, hogy a piaci viszonyok feltételezhető legnagyobb előretörése sem szüntethet meg az állami oktatás dominanciáját, és működésére a piacgazdaság csak közvetve és korlátozott befolyást gyakorolhat. A költségvetési szektor pedig a klasszikus piacgazdaságokban is állami és/illetve önkormányzati döntések függvénye.

Akkoriban azonban azt hittem, hogy az ötvenes évek ideológiájára épült oktatásfejlesztési stratégia fennmaradása és szívós ellenállása minden lényeges tartalmi és strukturális modernizációval szemben a pártpolitikai és kormányzati erők döntésképtelenségére vezethető vissza. Feltételeztem, hogy a gazdasági és politikai viszonyok vál-

tozása megszünteti ezt a bénultságot, és megkezdődik a már évtizedek óta körvonalazódott modernizáció racionális végrehajtása, az oktatáspolitikai megújulása. Ezért azzal véltem lezárni négy évtizedes vitáimat a hivatalos oktatáspolitikával, hogy rendszerezem és összefoglalom a lezáruló korszak oktatáspolitikai és oktatástervezési történéseit és tanulságait, úgy, ahogy ezeket én láttam és megéltem. További naiv feltételezésem volt, hogy bízom az „írás erejében”, és feltételeztem, hogy az ilyen összegező írások elősegítik az oktatás kilépését a négy évtizedes nyomvonalból.

Ez magyarázza, hogy még a nyolcvanas évek vége előtt megírtam az oktatáspolitikai és oktatástervezés négy évtizedes történetét leíró és elemző „Hatalom és döntésképtelenség” című könyvemet (*Timár 1989*). A könyv lényegében mindazt tartalmazza, amiről eddig beszámoltam. Záró következtetése szerint „nem a megoldásra vonatkozó helyes javaslatok és az együttműködési készség hiányzik, hanem az ezeket egységbe foglaló, hozzáértő és felelős oktatáspolitikai és döntési fórum.” Ezzel a könyvvel – gondoltam – végleg elbúcsúzom az oktatáspolitikától.

A következő három év alatt csak a munkaerőpiac problémáival foglalkoztam, és publikáltam. Kedvelt információs forrásaim, a hazai és nemzetközi statisztikák közül is kihagytam az oktatásstatisztikák tanulmányozását. 1992-ben azonban arra kért a felsőoktatás fejlesztési programján dolgozó minisztériumi koordinációs iroda, hogy foglaljam össze a számukra releváns kutatásaim eredményeit és következtetéseit (*Timár 1992*). Később figyelmesen tanulmányoztam az elkészült dokumentumot, amely az első, mindmáig egyetlen kísérlet volt a felsőoktatás átfogó fejlesztési stratégiájának kidolgozására (*Timár 1996*), bár annak jellegét és tartalmát az határozta meg, hogy a felsőoktatás beruházási igényeinek alátámasztására, a PM „rendelésére” készült. Ez a dokumentum előremutató fejlesztési irányelveket fogalmazott meg.²⁸ Alig néhány hónap múlva azonban egy újabb dokumentum már 1996-ig elérhetőnek tartotta a hallgatók számának kétszeres növekedését, és ami még aggasztóbb, a létszámnövekedés struktúrája jelentősen eltért a prognosztizálttól.

Mindez arra készítetett, hogy átnézzem az utóbbi években elhanyagolt oktatási statisztikákat, és megkeressem azokat a „minisztérium számításokat”, amelyekre hivatkoztak. A számításoknak azonban semmi nyomát nem találtam, ellenben a megtudtam, hogy a felsőfokú post-secondary oktatás közeli megkezdésére nem lehet számítani. Az oktatási statisztikák és a demográfiai előrebecslések irreálisnak mutatták, a különböző deklarációk és a napi sajtóban megjelent cikkek viszont nemcsak lehetségesnek, hanem fontos és sürgető feladatnak tartották a felsőoktatás gyorsított fejlesztését. A cikkekben gyakran találok az „informatikai robbanás”, a „szürke agyállomány, mint a magyar nép egyetlen kincse”, a magyar felsőoktatás „végzetes elmárádása” és más hasonló publicisztikai közhellyel, amelyek kísértetiesen emlékeztettek az ötvenes és a hatvanak évek fejlesztési kampányait előkészítő és kísérő hamis szövegekre (*Timár 1992*). Ez növekvő aggodalommal töltött el, mert ugyanakkor, a statisztikák szerint, a felsőoktatás hallgatóinak létszámnövekedése nagyrészt a már a nyolc-

28 Ez – egyebek között – az első évfolyamra felvétellel kerülő hallgatók számának megkétszerezését, ezek között összesen 5000 új típusú, felsőfokú post-secondary típusú hallgató felvételét irányozta elő 1990 és 2000 között.

vanás években elavult struktúrában történt. A minisztérium 1989 óta végzett munkájának áttekintése pedig azt mutatta, hogy – korábbi feltételezésemmel ellentétben – az állam oktatáspolitikai irányítása nem javult, hanem szembetűnően romlott.

Benyomásaim ellenőrzésére felkerestem az általam nagyra becsült Halász Gábort, a Közoktatási Intézet igazgatóhelyettesét, aki osztotta aggodalmaimat. Beszélgetésünk végén arra a következtetésre jutottunk, hogy a problémák megoldását elősegítheti, ha összefoglaljuk és vitára bocsátjuk közös tapasztalatainkat és javaslatainkat. Ez a munka gyorsan elkészült és 1994 októberében az MTA Pedagógiai és Munkatudományi Bizottságának kibővített ülésén megvitatásra került. A vitát levezető Pataki Ferenc, az MTA alelnöke, megnyitójában hangsúlyozta: „létkérdés, hogy oly sok idő és vita után végre széles konszenzus alakuljon ki az oktatásügy fejlesztésében, és akkor még mindig nyitva marad az a kérdés, hogyan találhatjuk meg a Bibó által emlegetett demokratikus technikákat, amelyek a politikai döntések útján a megvalósulásig elvezetnek.”²⁹ Az élénk vita másnapján Báthory Zoltán, az OM helyettes államtitkára azt a kérdést tette fel mindkettőnknek, hajlandók vagyunk-e átadni ezt a vitairatot az OM számára és közreműködni annak továbbfejlesztésén. Az a szándéka, hogy az átdolgozott közoktatás fejlesztési stratégiát országos szakmai vitára bocsátja (*A magyar... 1996*).

Nagy örömmel fogadtuk a javaslatot, hiszen három évtized alatt ez volt az első alkalom, amikor az oktatási minisztérium felelős vezetője együttműködést igényelt a kutatóktól és át is vette az irányítást. Az elkészült dokumentumra (*A magyar közoktatás... 1996*) beküldött nagy számú észrevétel alapján a Báthory Zoltán által vezetett munkacsoport³⁰ 1998-ra majdnem befejezte a végleges stratégia kidolgozását. Meg kell jegyezni, hogy Báthory Zoltánt csak e munka során ismertem meg jobban. A Kiss Árpáddal létrejött hatvanas évekbeli együttműködés óta ez volt az első találkozásom az állami oktatáspolitikai olyan vezetőjével, akit kompetens szakemberként ismertem meg és akitől sokat tanultam az 1994 és 1998 közötti négy év alatt.

A kilencvenes évek első felében a Világbank igen jelentős és kedvező hitelt ajánlott fel az emberi erőforrások fejlesztésére. Ennek egyik feltétele az volt, hogy Magyarország készítse el a munkaerőkereslet távlati prognózisát. Kidolgozását a PM Gazdaságelemző és Informatikai Intézete kezdte el, igen nagy számítástechnikai és módszertani apparátussal, de a prognózisokhoz szükséges szaktudás hiányában 1994-ig alig jutott előre. Ezeket a problémákat jól ismertem a Világbank szakértőitől, akikkel már korábban jó kapcsolataim voltak és idejövételük alkalmával mindig felkerestek. Így amikor 1994-ben Pulay Gyula, a munkaerőtervezésért felelős munkaügy államtitkár megkeresett, hogy vegyem át a prognózis kidolgozását, azért is szívesen eleget tettem a felkérésnek, mert a Világbank szakértője maga is olyan „egyszerűbb” módszerek alkalmazását javasolta, amelyeket a 60-as évek távlati prognosztikai munkáiban az OT-ban alkalmaztam.

29 Az 1994. október 14-i vitailés gyorsírói jegyzőkönyve.

30 Tagjai voltak: Drahos Péter, Farkas Péter, Halász Gábor, Kádárné Filöp Judit, Koller Lászlóné, Kozma Tamás, Lannert Judit, Polónyi István, Radó Péter, Setényi János, Szabó László Tamás, Szép Zsófia, Timár János.

A munkát az oktatási és a munkaügyi minisztériumok közigazgatási államtitkárainak társelnöksége alatt működő Emberi Erőforrások Távlati Fejlesztési Bizottsága irányította, amelynek tagjai külső szakértők, valamint a társmisztériumok és a felsőoktatási testületek képviselői voltak. A rendelkezésre álló idő korlátozottsága, valamint a prognózisokban leginkább érdekelt Oktatási Minisztérium aktív részvételének hiánya miatt nem sikerült teljesen befejezni. A problémák ismertetését, a prognosztizálás valamennyi munkafázisának leírását, valamint az eredmények dokumentációját két kötetes könyv tartalmazza, amelyet a MüM a felsőoktatás irányítóinak és az intézmények vezetőinek megküldött, és a szélesebb közvélemény tájékoztatására több cikk is megjelent.

A kilencvenes évekknek ezt a szakaszát az a vizsgálat zárta le, amelyet az OECD/OM által megbízott ad hoc munkacsoport készített az iskolából a munka világába vezető átmenetről (*Galasi et al 1998*). Az „átmenet” értelmezése annak a nagy jelentőségű változásnak egyik fontos jelzője, ahogyan a fejlett országok és az OECD az oktatás fejlettségét, illetve eredményességét, a korábbiaktól eltérően, nem a hagyományos oktatásstatisztikai mutatókkal (iskolázási arányok stb.) méri, hanem egyfelől az oktatás és képzés által létrehozott tudás és készségek színvonalát, másfelől a stabil foglalkoztatás elérését értékelte az adott vizsgálatban, 14 komplex mutató alapján. A nemzetközi összehasonlítás szerint Magyarország helyezése nyugtalanítóan gyenge. Hazánk az egyetlen ország az összehasonlításban részt vevő 14 ország közül, amelynek egyik mutatója sem került be az élmezőnybe, de három mutatója szerepel a leggyengébb eredményt jelző utolsó csoportba.

Az 1998. évi választások után az Oktatási Minisztérium vezetését Pokorni Zoltán vette át, akivel 1992-ben már találkoztam a közoktatási törvény tervezetét vitató kerekasztal-beszélgetésen. Az új pedagógus szakszervezet megnyerő modorú, fiatal vezetője és én hasonlóan bíráltuk a törvénytervezetet. Nem sokkal azután, hogy miniszteri munkáját megkezdte, egyik bizalmas munkatársától megtudtam, hogy Pokorni olyan ad hoc szakértői munkacsoportot szervez, amely – személyes irányítása alatt – kidolgozza az oktatás évtizedek óta hiányzó stratégiai tervét és azt „Fehér könyv” formájában nyilvánosságra kívánja hozni. A munkába bevont külső szakértőket ismerve áttörő eredményt vártam ettől a munkától, amely minden támogatást megérdemel.

Abban az időben már együtt dolgoztam Polónyi Istvánnal a kutatásaink eredményét összefoglaló tanulmány írásán. Az új helyzetet azonosan értékelve, abban maradtunk, hogy a „Fehér könyv” publikálásáig tartózkodunk a folyó munka bírálatától, és saját munkánkat igyekszünk meggyorsítani. Közben megtudtuk, hogy a Pokorni-munkacsoport a közoktatással kezdte munkáját, ami logikus volt, függetlenül attól, hogy közben egyre aggasztóbb jelek mutatkoztak a felsőoktatásban. Ez azonban nem lepett meg, mivel a felsőoktatás új vezetője kiváló professzor, de – mint annyi elődjének – publikációi nem mutatták oktatáspolitikai érdeklődését és ismereteit.

Még nyugtalanítóbb volt, hogy a felsőoktatás új vezetői nem vették észre, hogy a felsőoktatás mennyiségi fejlesztéséről szóló 1995. évi országgyűlési határozatban 2010-

re előírt fejlesztési cél már régen teljesült, és ennek, valamint a fiatal népesség számának csökkenése ellenére, a hallgatói létszám további növelését irányozzák elő.³¹

Közben az interneten elolvastuk a készülő Fehér könyv néhány résztanulmányát, és örömmel tapasztaltuk a Báthory féle stratégiai tervezet jó irányú továbbfejlesztését. A következő év közepén értesültem a jó hírről, hogy a miniszter a közoktatási tanulmányokat már át is adta a Fehér könyv szerkesztőjének. Ősszel vártuk a híreket a felsőoktatási stratégia kidolgozásának kezdetéről. Jó néhány hónap múlva derült ki, hogy az ad hoc munkacsoport gyakorlatilag elhalt, majd azt is megtudtuk, hogy a közoktatásról szóló „Fehér könyv” még sem kerül kiadásra. A rejtély csak 2001 tavaszán oldódott meg, amikor a sajtó közölte, hogy Pokorni Zoltán a kormánypart új elnökjelöltje, és megválasztását követően lemond a miniszteri posztról.

A következő hónapokban csalódásom teljessé vált. Egymást követték a minisztérium közleményei, a vezetők beszédei és nyilatkozatai, amelyek egyértelműen a felsőfokú hallgatók számának növelését helyezték az oktatáspolitikai középpontjába.³² De semmilyen magyarázatot nem találtam arról, milyen számítások, információk, megfontolások indokolják a korábbinál is gyorsabb mennyiségi fejlesztést.

A legközelebbi találkozónkon abban állapodunk meg Polónyival, hogy meggyorsítjuk könyvünk kéziratának lezárását, és átadjuk a kiadónak, akivel már korábban megállapodtunk. Szerettük volna ugyanis kutatási beszámolóinkat még jóval a választások előtt közreadni. A következő heti megbeszéléseken azonban azzal a váratlan információval szembesültünk, hogy az első, majd a második kiadó is visszalépett könyvünk kiadásától. Végül a más profilú Új Mandátum kiadónak adtuk át a kéziratot. (A könyv megjelenése – részben az anyagi támogatás megszerzése miatt – 2001 tavaszára húzódott át.) Közben múltak a hónapok, és mindketten kíváncsian vártuk, van-e hatása a könyvben foglalt tényeknek és elemzéseknek az oktatáspolitikai állásfoglalásokra. A könyv címe „Tudásgyár vagy papírgyár” világosan jelzi a tartalmát. Arról szól, amit mindketten évtizedek óta mondunk, csak a korábbiaknál alaposabban bizonyítva. És a jelenről is szól, mert amin most járunk, az – a lényeg tekintve – ugyanaz a téves út, amin ötven éve botladozik a magyar oktatáspolitikai.

Oktatáspolitikánk irányítói szerint öt év múlva a felsőoktatás oktatóinak keresete 60%-kal, a közoktatásban 25%-kal fogja meghaladni a nemzetgazdasági átlagot, és ez jelentősen javítja majd a helyzetüket. Ez a cél azonban nyugtalanítóan elégtelen a pedagógus-probléma megoldásához. Jelenleg közel négymillió a foglalkoztatottak száma. Ezek közül mintegy 150 ezer a pedagógus és jóval több mint hárommillió az alacsonyan iskolázott, többségükben még a pedagógusoknál is kevesebbet keresőké. Ehhez a húszszoros tömeghez hasonlítani a csekély arányú diplomás pedagógus keresetét módszertanilag megengedhetetlen. Ilyen viszonyítási alap esetén az is lehetsé-

31 E szerint „A felsőoktatásba bejutók országos arányának el kell érnie a fejlett demokratikus társadalmakban elért szintet, amely általában nem alacsonyabb a korosztály 30%-ánál.”

32 „Azt a célt tűztük magunk elé, hogy 2010-re minden második diák, azaz egy korosztály 50%-a felsőfokú végzettséghez juthasson.” (OM 2000. 23-i honlap); „2010-ben a 18–22 éves korosztály legalább a fele részt vesz a felsőoktatásban”; „2006-ra az adott korosztály 45%-a vegyen részt a felsőoktatásban.” stb., stb.

ges, hogy az ígért béremelés bekövetkezik, de a pedagógusok relatív bérhelyzete a maihoz képest nem javul, hanem romlik. Ennek bizonyítására elég azt tudni, hogy a piacgazdaságban dolgozó diplomások mai átlagos keresete több mint kétszerese a pedagógusok keresetének, noha az utóbbiak munkájának bonyolultsága és felelőssége jóval nagyobb, mint a gazdaságban foglalkoztatott diplomások átlagának.

Emellett senki sem beszél arról, hogy a keresetek stabil rendezéséhez – reálértékben számítva – a közoktatásban a kétszeresére, a felsőoktatásban közel háromszorosára kellene a kereseteket felemelni. Még kevésbé ismerik el, hogy ennek fedezete – ésszerű gazdálkodás mellett – a felsőoktatásban teljes egészében rendelkezésre áll és a közoktatásban is megvan részben, ha az oktatáspolitikai nem pazarolná el a költségvetési támogatás egy részét.

A felsőoktatás hallgatói létszám-növelésével szembeni bírálatokat többféle érveléssel szokták elutasítani. Hosszú időn keresztül az volt a fő érv, hogy a népességhez viszonyított hallgatói arány a fejlett országokhoz képest nálunk nagyon alacsony, Csak ebben az évben derült ki, hogy azonos módon számítva, a hallgatók aránya Magyarországon már tavaly meghaladta a évtized végére javasolt arányt, és ma már számos, két-háromszor gazdagabb ország beiskolázási arányait is meghaladtuk.

A másik kedvelt érvelés, hogy még ma sem tudunk minden jelentkezőt felvenni a felsőoktatásba, tehát a kereslet kényszeríti ki a felsőoktatás kiterjesztését. Az oktatás irányítóinak azonban tudniuk kell, hogy amit keresletnek neveznek, vagyis a felvétel iránti igény, nagy mértékben függ attól, milyen nagyok a tanulmányi követelmények, mennyi a tandíj, miért és mennyi támogatást kapnak a hallgatók és mennyire vannak tisztában azzal, hogy milyen lesz az elhelyezkedési lehetőségük a végzés után. Végig kell nézni, mi történ az elmúlt három-négy évben. Először eltörölték a tandíjakat, ez évben bevezették és széleskörűen hirdetik a diákhitelt, de a kamat, illetve költség egy részét az adózókkal fiztetik meg. A felvételi követelményeknek nincs szigorú, objektív mércéje; a felvételi pontszám a jelentkezésekhez igazodik. Ez magyarázza, hogy a legutóbbi időben számos szakra a korábbinál fele akkora pontszámmal is be lehetett jutni, de közben a lemorzsolódási arányok nemzetközileg kirívóan alacsony szinten maradtak.

Különösen érdekes e szempontból a post-secondary képzés beiskolázási propagandája, helyesebben ellenpropagandája. A legalább tíz éves késéssel beindított akkreditált iskolarendszerű felsőfokú szakképzés csekély férőhelyére még egyetlen évben sem volt elég jelentkező. Okainak felderítése és a mulasztások pótlása helyett azonban az illetékes sikerként állítja be, hogy hány százalékkal nőtt az elmúlt évhez képest a felvettek száma.

És akkor még nem is kérdeztem, hol van a munkaerőpiaci elemzés, amely magyarázatot ad arra, miért olyan feltűnően alacsony Magyarországon a kevésbé képzett munkaerő aránya, a nálunk jóval fejlettebb országok bármelyikéhez képest. Továbbá miért olyan nehéz ma már a pályakezdők egy részének megfelelő munkahelyet találni? Mi a következménye annak, hogy olyan könnyű a tehetséges, nyelvet tudó fiatalnak külföldön elhelyezkedni, és miért olyan nagy itthon a hiány ilyen diplomásokban?

A szokásos érvek többségét a régi rendszerben is hallani lehetett a maihoz hasonló fejlesztési kampányok idején. Új azonban, hogy a választási harcba a rendkívül érzékeny és merev oktatást is belerángatják, ami hosszabb távon súlyos károkat okozó, irreverzibilis folyamatokat von maga után. A felsőoktatás fejlesztési kampánya ezért több kárt okozhat országunk jövőjének, mint az ötvenes és a hatvanas évtized hasonló kampány-korszaka.

*

Itt tartok most, fél évszázad küzdelmes vitái, a sikeresen elfogadott, de végre nem hajtott javaslatok után. Hogyan, merre tovább? Mit lehet még itt tenni?

Madách a 19. század vesztés szabadságharca és forradalma után nem tudta Ádámot az angliai színtéren túl, más országba, más útra vezetni. Korának és személyes hitének megfelelően a zárszót az Úr szájába adta: „Ember, küzdj és bízva bízzál.”

Az én hitem, ötven év és az eddigi sovány eredmények ellenére szilárdabb ma, mint volt ifjúkoromban. Nem hiszem már, hogy ne lennének a jövőben is olyan emberek, akik egyéni érdekből vagy a szükséges szakmai tudás hiányában tévútra vezetnek másokat és az országot is.

Én a magam erkölce és hite szerint próbáltam eddig is Ádám útján járni. Semmi okát nem látom, hogy ne folytassam utamat mindaddig, amíg járni tudok. És eleget éltem és tapasztaltam ahhoz, hogy lássam, mindig voltak és lesznek új adámok, akik új utat keresnek, és a korábbiaknál sikeresebben szállnak szembe a téveszmékkal, az önérdekekkel, a gyűlölettel és a gonoszszággal.

És ami nem sikerült a tegnapi fiatalnak, az sikerülhet az utánam jövőknek. Ennek szilárd tudata nekem is elég.

TÍMÁR JÁNOS

IRODALOM

- A magyar közoktatás távlati fejlesztésének stratégiája. 1996. Bp., MKM. (Vita-anyag.)
- BARNA GYULÁNÉ (et al) (eds) (1971) A munkaerő és életszínvonal távlati tervkonceptiója. MÉB.
- CRAVERÓ RÓBERT (et al) (eds) (1971) Az oktatás távlati fejlesztési koncepciója.
- CUKOR GYÖRGY & TÍMÁR JÁNOS (1959) *A mérnökök és technikusok létszámának alakulása és tervezésének kérdései a magyar népgazdaságban*. Bp., KJK (MTA Közgazdaságtudományi Intézet 2. sz. közlemény.)
- ERDÉSZ TIBORNÉ & TÍMÁR JÁNOS (1965) *Le rôle des milieux sociaux et familiaux dans la poursuite des études des jeunes et ses rapports avec le planning de l'enseignement. Les expériences et les conclusions de la réalisation*. Paris, UNESCO IIPÉ.
- FERGE ZSUZSA & GAZSÓ FERENC (1979) A közoktatási rendszer társadalmi funkciói és funkció-zarvai. (Kézirat.)
- GALASI PÉTER (et al) (eds) (1998) *Átmenet az iskolából a munka világába Magyarországon*. OECD országtanulmány.
- Jelentés a népgazdaság szakemberellátásáról, a távlati szakemberszükségletről és az oktatás fejlesztéséről, figyelemmel a tudományos és technikai haladásra és a munkaerőállomány strukturális változásaira. (1970)
- KISS ÁRPÁD & TÍMÁR JÁNOS (1970a) Szakemberellátás – munkaerő-struktúra. *Társadalmi Szemle*, No. 6.
- KISS ÁRPÁD & TÍMÁR JÁNOS (1970b) Munkaerő-struktúra és az oktatás fejlesztése. *Társadalmi Szemle*, No. 7.
- KOVÁCS JÁNOS & TÍMÁR JÁNOS (1971a) A munkaerő és az oktatás távlati tervezésének módszerei néhány európai szocialista országban. *Szigma*, No. 3., 4.

- KOVÁCS JÁNOS & TÍMÁR JÁNOS (1971b) Methods of long-term manpower and educational planning at the national level in socialist economics. In: *Investment in human resources and manpower planning*. New York, United Nations.
- LADÁNYI ANDOR (1986) *Felsőoktatási politika, 1949–1958*. Bp., Kossuth Kiadó.
- NAGY JÓZSEF (1970) Az iskolastruktúra távlati fejlesztéséről. MÉB.
- NAGY JÓZSEF (1972a) A középfokú képzési rendszer fejlődési tendenciái és távlati tervezése. Bp., Kossuth Kiadó.
- NAGY JÓZSEF (1972b) Az iskolafokokozatok távlati tervezése. Iskolarendszerünk alapvető szerkezeti problémái. Bp., Kossuth Kiadó.
- POLÓNYI ISTVÁN & TÍMÁR JÁNOS (2001) *Tudásgyár vagy papírgyár*. Bp., Új Mandátum.
- TÍMÁR JÁNOS (1960) *Az ipari szakmunkások és a tervszerű munkaerőgazdálkodás*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet Közleményei, No. 10.
- TÍMÁR JÁNOS (1962) Távlati szakemberszükséglet – szakemberképzés. *Közgazdasági Szemle*, No. 12.
- TÍMÁR JÁNOS (1964a) *Munkaerőhelyzetünk jelene és távlatai*. Bp., KJK.
- TÍMÁR JÁNOS (1964b) Oktatási rendszerünk fejlesztésének néhány problémája. *Magyar Tudomány*, No. 8–9.
- TÍMÁR JÁNOS (1966) *Planning the Labor Force in Hungary*. New York, IASP.
- TÍMÁR JÁNOS (1976) A köznevelési rendszer távlati fejlesztésének néhány kérdése. *Valóság*, No. 1.
- TÍMÁR JÁNOS (1984) Terv és valóság. *Közgazdasági Szemle*, No. 7.
- TÍMÁR JÁNOS (1989) *Hatalom és döntésképtelenség. Az oktatáspolitikai és az oktatástervezés négy évtizede (1948–1988)*. Bp., KJK.
- TÍMÁR JÁNOS (1990) *A munkaerő-kínálat gazdaságtana*. Bp., Aula.
- TÍMÁR JÁNOS (1996) Munkaerő-kereslet 2010-ben – ágazatok, foglalkozások és képzettség szerint. *Közgazdasági Szemle*, No. 11.

